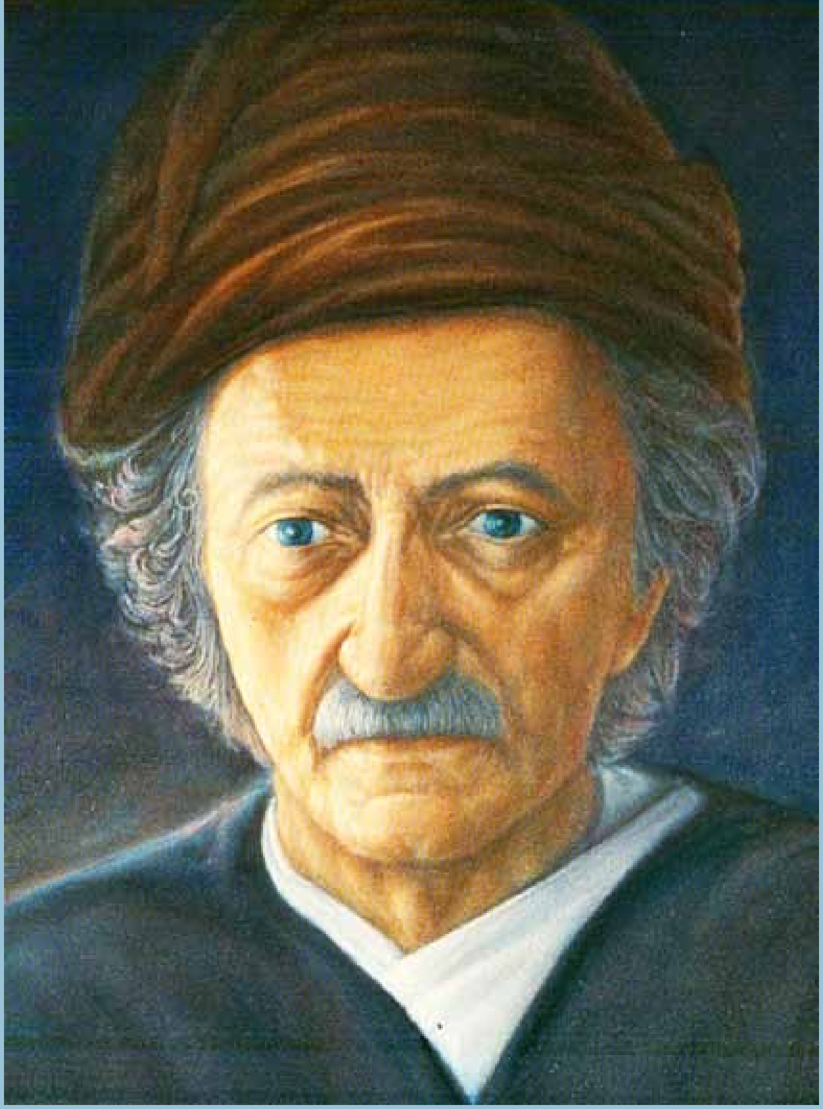

بەدیعوززەمان سەعیدی کوردیی و ڕۆژنامەگەریی کوردی
لە دوو بەڵگەی عوسمانیدا

د. هێمن عومەر خۆشناو

لەدایکبووی ١٩٨٣، دکتۆرا لە ئەدەبی کوردی
چەند کتێبێکی لە بواری زمان و ئەدەبی کوردیدا
چاپکردووە. چەند وتاری بڵاوکراوەی هەیە.

کاروانی ڕۆژنامەگەریی کوردی، دوای دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستان، هەوراز و نشێوی زۆری لەسەر ڕێ بووە، بەتایبەتی لە دە ساڵی یەکەمی مێژووەکەیدا، بەو حاڵەشەوە لە بەشێک لەو ڕۆژنامانە هەموو کوردی لەخۆی کۆکردبۆوە بەجۆرێک خۆی لە چوارچێوەی یەک شێوەزاریش دەرباز کردبوو و لە هەموو لایەکی کوردستانەوە ئومێدیان پێ هەبوو و کاروانەکەش ئەگەر پچڕانی لە بەردەم نەبووبایە بە بێگومانی ڕەنگ و دەنگی هەموو کوردێک بوو.

کۆتاییەکانی دەیەی یەکەمی سەدەی بیستەم، کوردستان لە چاوەڕوانی گۆڕانکاریی گەورەدابوو، هاوشێوەی ئەو گۆڕانکارییانەی ئێستا لە ناوچەکەدا هەن، کوردیش دەیەویست خاوەنی دەنگ و ڕەنگی خۆی بێت، بۆیە لەناو ئەو کاروانی ڕۆژنامەگەرییەدا دەنگێکی دیکە لەناو کورددا پەیدا دەبێت، کە ڕۆژنامەگەری بە ئامرازی هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگە دەزانێت، لەپاڵ ئەو ئامرازانەی دیکە کە خاوەنی ئەو دەنگە دەستی دابوێ و لەناو کورداندا ببووە دەنگێکی تایبەت و هەوڵەکانی بۆ مەسەلەی ڕۆژنامەگەری دەچنە قاڵبی ئەو هەوڵانەی کە تائێستا وەک سەربازی ون دەخەملێندرێن و بە دووریش نازانرێت هەوڵی دیکەی هاوشێوە هەبووبن و تائێستا کەس پێ نەحەسیا بێت و لە کونجە تاریکەکانی مێژوودا بەبێ دەنگی کەوتبن.

لەو ماوەیەی کە سەروکارم لەگەڵ ئەرشیفی عوسمانیدا هەبوو، بەتایبەت لەسەر کەسایەتییەکانی کورد بە دوای بەڵگە دەگەڕام، لەو نێوانەشدا چەند بەڵگەنامەیەکم لەسەر بەدیعوززەمان سەعیدی کوردی (١٨٧٧-١٩٦٠) دۆزینەوە و هەر کە لەسەریان سەنگرامەوە دوو بەڵگەیان تایبەت بوون بە داواکاریی ناوبراو بۆ ڕەزامەندیی وەرگرتنی چاپکردنی ڕۆژنامەیەک بە زمانی کوردی و تورکی، لە شوێنێکی هەستیار و لەکاتێکدا کە لەو مێژووەدا هیچ ڕۆژنامەیەکی کوردی لە ئیستەنبوڵ چاپ نەبووە. ناوبراو جیاواز لە زانایانی کوردی سەردەمی خۆی و لەکاتی جیاجیادا بۆ ڕەوشی گەلەکەی خۆی خاوەنی هزر و ڕامانی تایبەت بووە، جا بۆئەوەی گەلەکەی هۆشیاربن و پێشبکەون زۆر بە مەسەلەی یەکبوون لە ڕووی سیاسییەوە و هەروەها بە مەسەلەی زانین و زانست لە ڕووی پێشکەوتنەوە مژوول بووە، ئەمەش لە تەواوی بەرهەمەکانی کە بە (پەیامەکانی نوور) ناسراوە بە ڕوونی دەردەکەوێت.

وەنەبێ بەدیعوززەمان کە بیرۆکەی چاپکردنی ڕۆژنامەیەکی بۆ هاتبێت، پێشتر سەروکاری لەگەڵ ڕۆژنامەدا نەبووبێ، بەڵکو ئەوەی لێ دەفامرێتەوە کە دوای وەستانی ڕۆژنامەی کوردی یان زمانحاڵی کوردان، ئینجا ناوبراو بەدەستی خۆی هەوڵی نەپچڕانی ئەو کاروانەی ڕۆژنامەگەریی و زمانحاڵی کوردان دەدات، دەنا پێشتر لە ساڵی ١٩٠٨ لە ڕۆژنامەی (شەرق و کوردستان)(١) نووسینی خۆی بڵاودەکردەوە و تەنانەت هەر لەو ڕۆژنامەیەدا نامە بۆ سولتان عەبدولحەمید دەنووسێ و داوای سەربەخۆیی کوردان و دانی مافی کوردان دەکات. دوای ئەوەش لە کۆمەڵەی تەعاون تەرەقی کوردی و لە ڕۆژنامەکەیان بەناوی (کورد تەعاون تەرەقی غەزەتەسی)(٢) کە پیرەمێرد خاوەن ئیمتیاز و سەرنووسەری بوو، نووسینی خۆی تێدابڵاودەکردەوە و تێیدا پەیامی نەتەوەیی و ئایینی و باسکردن لە یەکێتیی کوردان مژاری سەرەکیی ئەو بوون، تەنانەت لە ژمارە یەکی ڕۆژنامەکە لە پەیامە بەناوبانگەکەیدا بە زمانی کوردی بانگی کوردان دەکات. ئەم ڕۆژنامەیە بە زمانی کوردی بە هەردوو شێوەئاخاوتنی باکوور و باشوور و بە زمانی تورکی چاپ دەبوو. دوای وەستانی، بەدیعوززەمان لە ١ی شوباتی ساڵی ١٩٠٩ داوای مۆڵەتی چاپکردنی ڕۆژنامەیەک

دەکات بە ناوی (مەعریفەت و ئیتتیحادی ئەکراد) کە درێژەپێدەری پەیامەکانی دیکەیەتی کە خۆی لەلایەنی نەتەوەیی و زانستی دەبینێتەوە، چونکە ناوبراو لە لاپەڕەی یەکەمی ڕۆژنامەی شەرق و کوردستاندا بانگی گەلی کورد دەکات: ئەی گەلی کورد....سێ دوژمنتان هەن، یەکەمیان نەفامی، دووەمیان هەژاری، سێیەمیان ناکۆکی و ئیختیلاف...) تەنانەت لە نووسینی دیکەدا لەبارەی نەتەوایەتی ورد دەبێتەوە و بانگی گەلەکەی دەکات: ئەی ئەو کوردانەی کە لە سەردەمی ئاشوورییەکاندا لەگەڵ لەشکرە قارەمانەکەتاندا لە پێشەوە بوون، پێنجسەد ساڵە دەخەون، ئیدی بەسە هشیاربن.

بەدیعوززەمان ئەوەندە خەمخۆری دۆزی کورد بووە، ویستویەتی لە بناغەوە ئەو هۆشیارییە بچەسپێنێ، بۆیە لە بەرهەمەکانیدا ئەم خەمخۆرییە بۆ یەکێتیی ناو کوردان وەک بنەمایەک نیشان دەدات کە دەڵێت: تەنیا ڕێگایەک هەیە کە هێزی خۆتان تێدا ببیننەوە و نامووسی خۆتانی پێ بپارێزن، ئەویش ئەوەیە کە دەبێ ئێوە خاوەنی هۆشمەندییەکی نەتەوەیی بن و کە بەوهۆیەوە قازانجی نەتەوەیی و ماددیی و مەعنەوی دەکەن(٣). هەر ئەو خەمخۆرییەشە وا لە ناوبراو دەکات بەگوێرەی ئەو دوو بەڵگەی لەبەردەستمانن کە سەر لە بەڕێوەبەرایەتی چاپەمەنی بدات و داوای مۆڵەتی چاپکردنی ڕۆژنامەیەک بکات.

ئەوەی لەو دوو بەڵگەنامەیە دەفامرێتەوە ئەوەیە:

–داواکارییەکە لە ١٠ی موحەڕەمی ساڵی ١٣٢٧ی کۆچی بووە، دەکاتە ١٩٠٩/٢/١ ی زایینی و لەو مێژووە هیچ ڕۆژنامەیەکی کوردی لە گۆڕەپانەکەدا نەبووە.

–خاوەنی ڕۆژنامەکە کە بە بەدیعوززەمان سەعیدی کوردی ناوی هاتووە، بەڵێنی ئەوەی داوە ڕۆژنامە سەرەتا حەفتەی یەک جار دەربچێت و پاشان ببێتە ڕۆژانە.

–بابەتەکانی سیاسەتی شەرعیی و زانستی و هەمەڕەنگ و جۆربەجۆربێ.

–مەرجەکانی چاپکردنی ڕۆژنامەکە تەواوبوونە و هیچ گرفتێکی نەبووە و بەڕێوەبەری چاپەمەنیش بۆ وەزارەتی زەبتییەی بەرزکردۆتەوە و ئەوانیش ڕەزامەندیان لەسەر نواندووە، بەڵام پێدەچێ ئەم هەوڵە بووبێتە قوربانی کودەتا و ڕووداوەکانی ٣١ی ئاداری ساڵی ١٩٠٩ کە کاری کردە سەر ڕەوشی سیاسی ئەوسای ئەستەنبوڵ و دەستەڵاتی عوسمانی.

–ئەگەر ڕۆژنامەکە چاپ بووبایە، لە ڕووی ڕیزبەندی ڕۆژنامەگەریی کوردی، دەبووە شەشەمین ڕۆژنامەی کوردان لە دوای ڕۆژنامەی کوردستان (١٨٩٨) و ڕۆژنامەی ئومێد (١٩٠٠) و ڕۆژنامەی کوردستان (١٩٠٨) و ڕۆژنامەی شەرق و کوردستان (١٩٠٨) و ڕۆژنامەی کورد تەعاون تەرەقی غەزەتەسی (١٩٠٨) و دەکەوتە پێش ڕۆژنامەی پەیمان لە حوزەیرانی ١٩٠٩.

دەقی بەڵگەنامەکان:
یەکەم: (٤)

DH.MKT

بەڵگەنامەکانی داخلییە/ مەکتووبی سەدارەت

٧٦/٢٧٣٠
١٤ی موحەڕەمی ١٣٢٧
بابی عالی
وەزارەتی کاروباری ناوخۆ
فەرمانگەی چاپەمەنی
ژمارە: ١٤٩٨

ئەو داواکارییەی کە لە لایەن جەنابی بەدیعوززەمان سەعیدی کوردی ئەفەندییەوە بۆ بەڕێوەبەرایەتی خزمەت نێردراوە، کە داوای مۆڵەتی چاپکردنی ڕۆژنامەیەکە بە زمانەکانی تورکی و کوردی بەناوی (مەعریفەت و ئیتیحادی ئەکراد)، کە ئێستا حەفتەی جارێک و دواتریش بە ڕۆژانە دەربچێت و تێیدا سیاسەتی شەرعی، زانست و بابەتی جۆراوجۆری تێدا باس بکرێت. جا دەرحەقی خاوەنی داواکارییەکە و بۆئەوەی بگاتە ئەنجامێک و بە جێبەجێکردنی ڕێنماییە پێویستییەکان، بە گوێرەی بەندی یەکەم و خاڵی چوار و پێنجی بەڕێوەبەرایەتی چاپەمەنی، ئەو کاروبارەش بۆ وەزارەتی پایەبڵندی زەبتییە و ئەمر و فەرمانیش هەر بۆ خاوەن فەرمان (سوڵتان)ە.

لە ١٠ی موحەڕڕەمی ساڵی ١٣٢٧ی کۆچی و ٢٠ی کانوونی دووەمی ساڵی ١٣٢٤ی ڕۆمی.

بەڕێوەبەری چاپەمەنیی ناوخۆ
محەمەد تۆفیق

دووەم: (٥)

قەڵەمی نووسراوی ناوخۆ
بۆ وەزارەتی پایەبڵندی زەبتییە
مێژووی ڕەشنووس٢١ی کانونی دووەمی ساڵی ١٣٢٤ی ڕۆمی
١٤ی موحەڕەمی ١٣٢٧ی کۆچی
مێژووی نووسراو: ٢٤ی کانوونی دووەمی ١٣٢٤

ئەو داواکارییەی کە لەلایەن جەنابی بەدیعوززەمان سەعیدی کوردی ئەفەندییەوە بۆ مۆڵەتی چاپکردنی ڕۆژنامەیەک بە زمانەکانی تورکی و کوردی بە ناوی (مەعریفەت و ئیتیحادی ئەکراد) هاتووە، کە ئێستا حەفتەی جارێک و پاشانیش بە شێوەی ڕۆژانە دەربچێت و تێیدا سیاسەتی شەرعییە و زانستەکان و مژاری جۆراوجۆر باس بکرێت. جا بۆئەوەی ئەمە جێبەجێ بکرێت و بە جێبەجێکردنی ڕێنمایی پێویست بە گوێرەی بەندی یەکەم و خاڵی چوار و پێنجی بەڕێوەبەرایەتی چاپەمەنی، تکایە هاوکاریی داواکار بکەن.

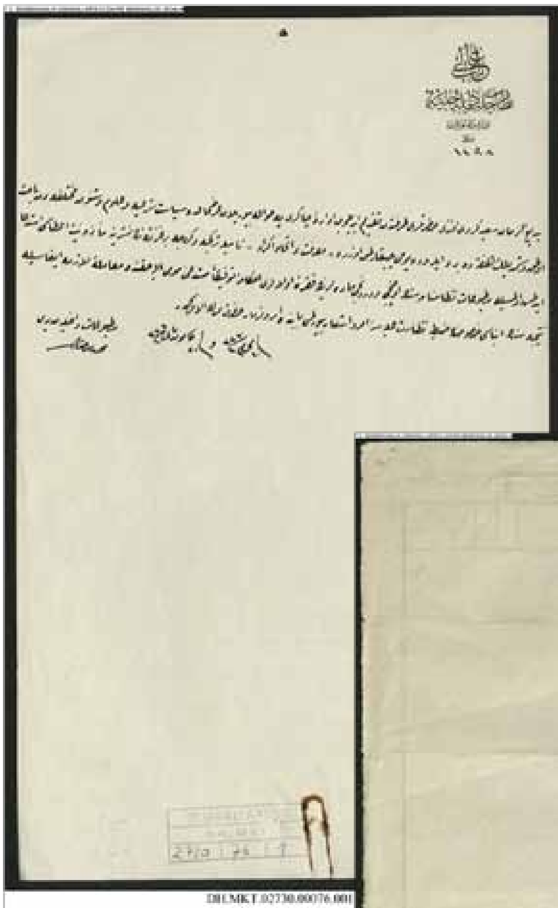

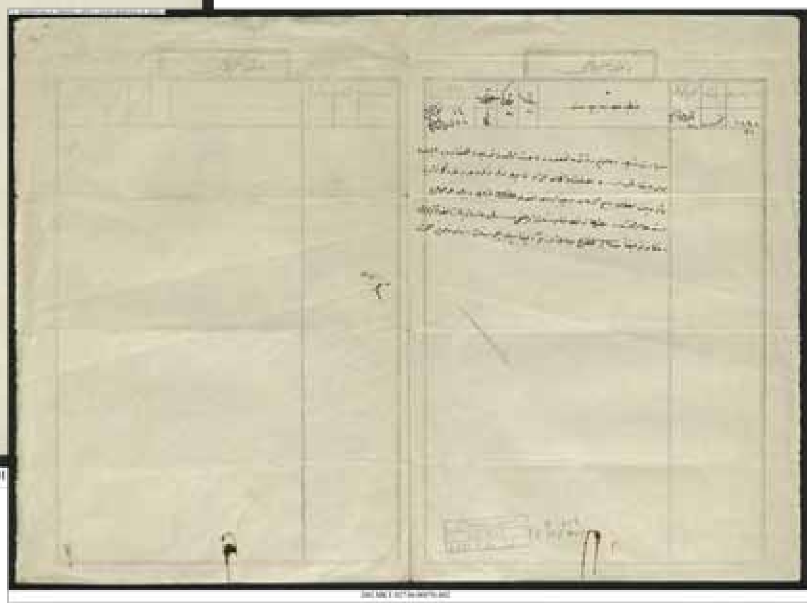

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١. شەرق و کوردستان ڕۆژنامەیەک بووە، بەگوێرەی زانیاری ئێمە تەنیا یەک ژمارەی لەبەردەستایە و نازانرێت چەند ژمارەی لێ دەرچووە، ژمارە ١ لە ٢٥ی شەووالی ١٣٢٦ی کۆچی کە دەکاتە ٢٠ی ١١ی ١٩٠٨ دەرچووە، لە دامەزرێنەرانی: ئەحمەد شەریف هەرسەکلی، بەدری مەلاتییەیی، ئیسماعیل هەرسەکلی بووە و بە تورکی عوسمانی چاپ بووە.

٢. وەک لە ڕووپەری یەکەمی هاتووە کە هەفتەنامەیەکی ئایینی، زانستی، سیاسی، ئەدەبی کۆمەڵایەتی بووە، خاوەنی ئیمتیاز و سەرنووسەر: سلێمانیەلی تۆفیق (پیرەمێرد) بووە و بە هەردوو زمانی کوردی و تورکی لە ئیستەنبوڵ چاپ بووە و یەکەم ژمارەی لە ١٩٠٨/١٢/٥ دەرچووە و کۆتا ژمارەشی کە ژمارە ٩ یە لە ١٩٠٩/١/٣ چاپ بووە.

3 Marifet Ve İttihad-i Ekrad" Gazetesi, Muhammed Zübeyir Şivan, http://www.nasname.com

4 DH_MKT__02730_00076_001_001

5 DH_MKT__02730_00076_002_001